

Л. В. Я с н о в с ь к а

ДОСЛІДЖЕННЯ ДАВНЬОРУСЬКИХ СТАРОЖИТНОСТЕЙ ЧЕРНІГІВЩИНИ СПІВРОБІТНИКАМИ ЧЕРНІГІВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО МУЗЕЮ У 20—30-х рр. ХХ ст.

Стаття присвячена археологічним дослідженням пам'яток IX—XIII ст. на Чернігівщині. Висвітлюється історія їх вивчення, повертаються імена забутих дослідників.

К л ю ч о в і с л о в а: історія археології, Чернігівський державний музей, Чернігів, Шестовиця, розкопки.

Важливу роль у вивченні давньоруських старожитностей відіграли музейні заклади Чернігівщини. Музейна справа на Чернігівщині розвивалася як невід'ємна складова історико-краєзнавчого руху. Виникнення музеїв, з одного боку, було об'єктивно зумовлене логікою життя, потребами подальшого вивчення історії, географії, економіки і культури краю, а з іншого боку, краєзнавчі та історико-археологічні музеї являли собою матеріалізований результат регіональних досліджень [Ткаченко, 2007, с. 33].

Центром музейної справи регіону був Чернігів, де натоді функціонували п'ять осередків, що виникли в результаті реорганізації музейної мережі [ДАЧО, ф. Р—593, оп. 1, спр. 1516, арк. 67 зв., 69]. 1-й Радянський музей був створений на базі Музею українських старожитностей ім. В.В. Тарновського. Завідувачем музею було призначено археолога і нумізмата В.А. Шугаєвського. 2-й Радянський музей успадкував зібрання Історико-археологічного музею Чернігівської губернської вченої архівної комісії. Очолив цей музей археолог П.І. Смолічев. 3-й Радянський музей, або «Музей панського побуту за часів кріпацтва», було засновано 1919 р. на базі націоналізованої садиби Милорадовичів. Завідувачем музею було

призначено Г.М. Вакуловського. 4-й Радянський музей — етнографічний, виник з ініціативи Чернігівського наукового товариства у вересні 1920 р. Директором його став відомий етнограф Б.К. Пилипенко. 5-й Радянський музей — музей культурів — був створений у 1921 р. на базі Єпархіального давньосховища. Його завідувачем було призначено відомого краєзнавця В.Г. Дроздова.

Наприкінці 1923 р. усі ці заклади були об'єднані в один — Чернігівський державний музей (далі — ЧДМ), першим директором якого став Ю.В. Оландер [НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, оп. 1, спр. 46/24, арк. 12]. Він, з огляду на неабиякий науковий потенціал співробітників ЧДМ, звернувся до Всеукраїнської археологічної комісії (далі — ВУАК) з проханням, враховуючи складну процедуру видачі «окремих дозволів ВУАК на кожну розкопку ДержМузею», надати музею постійний дозвіл на проведення археологічних досліджень на території Чернігівщини [НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, оп. 1, спр. 38, арк. 17].

До ВУАК було направлено список співробітників, що мали досвід археологічних робіт, але дозволу на самостійне проведення робіт ЧДМ не отримав. Натомість ВУАК порадив співробітникам музею звернути увагу на «попередні розшуки і збори з поверхні землі, аніж розкопки могил», зважаючи на «незвичайне багатство Чернігівщини на пам'ятки сіверянської культури». ВУАК рекомендував музейникам передусім практикувати «збори на поверхні городищ та по дюнах» [НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, оп. 1, спр. 34, арк. 12].

Водночас ВУАК намагався спрямувати археологічні студії в регіоні. У виданих Відкритих листах чітко визначалися території та старо-

житності для досліджень чернігівських археологів. Так, В.А. Шугаєвському було запропоновано провести розкопки пам'яток на околицях сіл Радичів, Городище, Розльоти, Псарівка (сучасна Свердловка) на території Новгород-Сіверського Подесення; В.Г. Дроздову — дослідити мумії, виявлені у крипті церкви Різдва Богородиці в Седневі; С.Г. Баран-Бутовичу — обстежити сіверянські могили поблизу сіл Гучин, Рогоща, Мохнатин, Довжик з метою збереження археологічних пам'яток, що можуть «загинуть через нищення місцевим населенням»; П.І. Смолічеву — розкопати кургани біля с. Шестовиця і виявити додаткову інформацію «до дослідів Д.Я. Самоквасова та його висновків» [НА ІА НАНУ, ф. 6, оп. 1, спр. 40, арк. 25].

Навесні 1925 р. до с. Шестовиці був відраджений студент Чернігівського інституту народної освіти для проведення «політико-освітньої роботи» Я. Поплавський, який зацікавився місцевими пам'ятками старовини та «відношенням до них» мешканців села. Повернувшись до Чернігова, він повідомив ЧДМ про факт руйнації курганів у ході вирубки лісу, виборки піску, розширення присадибних ділянок та іншої господарської діяльності, відзначаючи «небезпечний стан тих, що залишилися» [НА ІА НАНУ, ф. 6, оп. 1, спр. 40, арк. 2].

З травня 1925 р. директором ЧДМ призначили М.Г. Вайнштейна. До кола його інтересів потрапили як археологічні, так і архітектурні пам'ятки Чернігово-Сіверщини. За матеріалами ВУАК перші археологічні дослідження М.Г. Вайнштейн провів у Конотопському повіті біля с. Червоний Ранок (тепер Коропський р-н Чернігівської області).

Зважаючи на загрозливий стан унікальних пам'яток біля с. Шестовиці, ЧДМ влітку 1925 р. спорядив експедицію під керівництвом П.І. Смолічева. Кошти на проведення розкопок, що з перервами тривали три польові сезони, асигнували місцеві органи влади. Як зазначав сам П.І. Смолічев, вони відбулися завдяки «допомозі зав. наросвітою тов. Ф.М. Виленського та енергії зав. Держмузеєм М.Г. Вайнштейна» [НА ІА НАНУ, ф. 6, оп. 1, опр. 29, арк. 4–5]. За авторитетним твердженням Д.І. Бліфельда, це були перші серйозні дослідження давньоруських курганів на Чернігівщині за радянського часу [Бліфельд, 1955, с. 9, 11].

Власне, розкопки у Шестовиці П.І. Смолічев розпочав ще в березні 1925 р. під час обстеження разом з першим директором ЧДМ Ю.В. Оландером тамтешнього археологічного комплексу. Тоді він дослідив могилу під одним з курганів [НА ІА НАНУ, ф. 6, оп. 1, спр. 25, арк. 9]. Крім того, було знято план усіх курганних груп, городища й посаду, яким і досі користуються сучасні дослідники. Для з'ясування культурно-хронологічної приналежності городища П.І. Смолічев заклав 2 невеликі розвідкові шурфи у південно-східній частині май-

данчика і помилково зафіксував материк на глибині 0,25 м, прийнявши за нього розсунутий насип валу. Тому, в подальшому він зосередив зусилля на розкопках курганів.

Загалом П.І. Смолічев дослідив 42 кургани Х ст., що містили поховання за обрядами трупопалення і трупопокладення, а також кілька кенотафів, причому розкопки велися, головним чином, колодязем і траншеями.

Протягом першого польового сезону було розкопано 12 курганів у різних групах. П.І. Смолічев наголосив, що йому вдалося зафіксувати могили з трупопокладенням, «характер яких не був відомий таким дослідникам культури та побуту сіверянського племені, як проф. Д. Я. Самоквасову та проф. В.Б. Антоновичеві» [НА ІА НАНУ, ф. 6, оп. 1, спр. 29, арк. 5]. Особливий інтерес становили парні поховання з конем у дерев'яних гробницях і могильній ямі. За результатами розкопок дослідник констатував, що «могили з трупопокладенням, без сумніву, мають найтісніший зв'язок з варязькою культурою, як не є цілком варязьким» [Смолічев, 1926, с. 180]. Згодом цю думку розвинули вчені, які вели розкопки в Шестовиці у повоєнні роки. Здобуті П.І. Смолічевим матеріали мали важливе значення для вивчення процесу становлення феодальних відносин на території Київської Русі. Тому не випадково у 1925 р. археолог став членом ВУАК, а пізніше — співробітником комісії Лівобережної України при Історичній секції УАН [Курінний, 1994, с. 128].

У роботі експедиції активну участь взяли співробітники музею — В.А. Шугаєвський, С.Г. Баран-Бутович, М.Г. Вайнштейн. Фотофіксацію здійснював фотограф П.К. Проута, який приїздив з Чернігова [НА ІА НАНУ, ф. 6, оп. 1, спр. 24, арк. 57, 82, 89].

Під час перерви в розкопках Шестовицького могильника, через брак коштів, дослідники провели розвідку в нижній течії Десни, оглянувши околиці с. Морівська, поблизу якого, за матеріалами П.С. Уварової, знаходилась курганна група з 5 насипів. П.І. Смолічев уперше обстежив ур. Валок і зробив висновок, що його територія являє собою «старое городище». Він також встановив, що з 5 курганів у цій місцині залишилося лише 2, причому один з яких вже наполовину розкопаний [НА ІА НАНУ, ф. 6, оп. 1, спр. 23б, арк. 47зв.]. Про успіхи першої експедиції П.І. Смолічева музей звітувався перед Укрнаукою, визначаючи, що «при першій змозі необхідно продовжувати розкопки в широкому масштабі» [ЦДАВО України, ф. 166, оп. 5, спр. 729, арк. 403зв.].

Протягом третього польового сезону П.І. Смолічев зміг розкопати 17 курганів. Цікавим було подвійне поховання з конем у зрубній гробниці та багатим інвентарем, а також рідкісне для території Київської Русі поховання загнужданого коня без будь-яких решток людських кісток. Останнє було вирізане

монолітом, вміщене у спеціально виготовлений ящик і по Десні доставлене до Чернігова для подальшого експонування у ЧДМ. Наприкінці серпня 1927 р. експедиція припинила подальші дослідження у Шестовиці, через те, що П.І. Смолічев на початку вересня за вказівкою ВУАК виїхав на Дніпропетровщину для проведення розкопок селища та могильника XI—XIII ст. на острові Кічкас [НА ІА НАНУ, ф. 6, оп. 1, спр. 103, арк. 4—4 зв.].

Саме тоді розпочалося будівництво комплексу Дніпрогесу, в ході якого історичні пам'ятки регіону зазнали руйнації. Для їх дослідження бракувало не тільки коштів і часу, але й кваліфікованих кадрів. У пошуках виходу з цієї скрути ВУАН і Наркомосвіта вдалися до створення спеціальної експедиції для дослідження території Дніпробуду на чолі із завідувачем Дніпропетровським історико-археологічним музеєм акад. Д.І. Яворницьким.

З листування С.С. Гамченка та П.І. Смолічева відомо, що на Дніпробуд були відряджені й досвідчені співробітники ЧДМ з досвідом проведення археологічних розкопок — С.Г. Баран-Бутович і Т.М. Головинська, а також фотографі — Вахгаузен і Прута [НА ІА НАНУ, ф. 3, оп. 1, спр. 86, арк. 1—1 зв.]. Протягом 1928—1930 рр., з травня по листопад, П.І. Смолічев, незважаючи на заперечення директора ЧДМ М.Г. Вайнштейна, проводив розкопки на території Дніпропетровщини. У такий спосіб було проігноровано плани ЧДМ, який з року в рік замовляв Відкриті листи та виділяв фінансування для проведення П.І. Смолічевим розкопок у Шестовиці та Радичеві [ЦДАВО України, ф. 166, оп. 6, спр. 7660, арк. 80, 242, 352].

Незважаючи на ці обставини, П.І. Смолічев і надалі опікувався Шестовицькими старожитностями. Залишаючись завідувачем археологічного відділу ЧДМ, П.І. Смолічев розумів, що виявлені артефакти потребували «негайних заходів, що до консервації». Відтак, він порушив клопотання про направлення його у лютому—березні 1929 р. у відрядження до Державної Академії історії матеріальної культури у Ленінграді для опанування технології консервації, закріплення та реставрації експонатів, що «конче вимагають інтереси та потреби Чернігівського Державного Музею» [ЦДАВО України, ф. 166, оп. 6, спр. 3462, арк. 95—95 зв.]. Під час відрядження до Ленінграда у квітні 1929 р. П.І. Смолічев виступив у ДАІМК з доповіддю «Раскопки по Днепру и Десне в 1925—1928 гг.», проаналізувавши результати своїх досліджень і виділивши три головні групи поховань літописних сіверян X ст. [НА ІА НАНУ, ф. 6, оп. 1, спр. 83].

Набутий археологом досвід здобув гідну оцінку з боку керівництва ВУАК — академік О.П. Новицький у червні 1930 р. запросив П.І. Смолічева взяти участь у розробці інструкції щодо проведення польових археологічних

досліджень та форм наукової звітності про них [НА ІА НАНУ, ф. 6, оп. 1, спр. 85]. Цінували П.І. Смолічева і в ЧДМ. М.Г. Вайнштейн клопотався про підвищення заробітної плати П.І. Смолічеву, що дозволило б «йому працювати виключно в Музеї й принести Музею ту користь, що він міг би принести» [ЦДАВО України, ф. 166, оп. 6, спр. 3462, 72].

Значну увагу П.І. Смолічев приділяв музейній роботі. Як відомо, 1922 р. місцеві музейні заклади були підпорядковані Головополітосвіті, функціонери якої у 1923 р. розробили спеціальну програму їх подальшого розвитку музейної мережі. Йшлося передусім про посилення ідеологічної складової музейної справи. У листі до П.П. Курінного від 18 січня 1926 р. П.І. Смолічев висловив свої побоювання з цього приводу: «Боюся, аби умови роботи не змінилися в нашому музеї взагалі. Сьогодні повернувся з Харкова М.Г. Вайнштейн (наш завідуючий) і привіз не дуже гарні, на мій погляд, відомості, а саме — Чернігівський музей є думка повернути в соціальний, на зразок Полтавського. Такою ж жертвою намічається ще й Житомирський музей. Перехід до Головнаки, що до повної міри гарантувало б музей від таких експериментів, чомусь затримується, а на Ванштейна нажимають, хоч к чести його треба сказати, що він, особисто, не поділяє погляду Головополітосвіти на будівництво соціальних музеїв на зразок Полтавського. Але ж я боюся коли б він не здався, а тоді працювати буде важко. Можливо, що все це ще перемелеться, але ж в сучасний мент справа стоїть так. Я цілком розумію зараз і його становище, він, безумовно, не хоче псувати музею, але ж від нього будуть вимагати, — становище тяжке» [НА ІА НАНУ, ф. 6, спр. 43, арк. 2].

Тенденція до реорганізації музеїв, застосування вульгарно-соціологічного підходу до оцінки історичних і культурних явищ, як відомо, не виправдали себе і згубно позначилися на розвитку науки. Від цього найбільше постраждали археологічні відділи та колекції. Чернігівський музей вдалося відстояти. В 1926 р. історико-археологічний відділ музею було розділено на археологічний відділ, де завідувачем залишився П.І. Смолічев, та історичний. У НА ІА НАНУ зберігається проспект «Чернігівський державний музей. Археологічний відділ», написаний П.І. Смолічевим 1926 р. У його особовому архіві відклася також доповідна записка про значення музеїв для розвитку науки і культури та методи удосконалення їхньої роботи [НА ІА НАНУ, ф. 6, оп. 1, спр. 17].

На початку 1927 р. ВУАН, виконуючи постанову президії Укрнауки, включив Спасо-Преображенський собор та Іллінський монастир у Чернігові до числа видатних пам'яток української культури. У зв'язку з цим, на початку травня 1927 р. було створено Комісію по дослідженню пам'яток матеріальної культури при

Чернігівському окривконкомі, до складу якої було включено М.Г. Вайнштейна і П.І. Смолічева. Протягом 6 — 9 травня 1927 р. члени комісії оглянули Спаський собор, Іллінську та Введенську церкви, монастирську дзвіницю з метою підготовки кошторису для проведення ремонтно-реставраційних робіт [НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, оп. 1, спр. 40, арк. 13—16].

Підсумки вивчення давньоруських старожитностей у цей час було підведено у збірнику наукових праць «Чернігів і Північне Лівобережжя» (1928), виданому за редакцією акад. М.С. Грушевського. Значний інтерес становить зміщена в ньому студія П.І. Смолічева «Чернігів та його околиці за часів великокнязівських» [Смолічев, 1928]. Він критично проаналізував результати досліджень своїх попередників О.Ф. Шафонського, М.Є. Маркова, М.А. Маркевича, П.В. Голубовського, О. К. Яригіна та ін. Передусім, П.І. Смолічев порушив питання — чи був Чернігів у перші часи свого існування «осередком Сіверянської землі, чи таким осередком був Сновейськ». На його думку, переваги місцезнаходження Чернігова «яко економічного осередку» з часом примусили перенести до нього й «адміністративно-політичний осередок» [Смолічев, 1928, с. 122].

Походження назви Чернігова П.І. Смолічев пов'язав з «великими, темними (чорними) гаями, що навколо оточували його». Традиційну версію, що пов'язувала назву міста з князем Чорним, на думку П.І. Смолічева, спростовують матеріали розкопок Чорної Могили у 1872—1873 рр., яка «відноситься до X сторіччя» [Смолічев, 1928, с. 123].

П.І. Смолічев звернувся до аналізу топографії міста і, в першу чергу, стародавнього дитинця. Він уточнив інформацію О.К. Яригіна про фортечні вали з північно-західного та західного боків на території давньоруського дитинця, які були зруйновані «після 1803 року, коли затверджено було нове планування міста Чернігова» [Смолічев, 1928, с. 127]. Дослідник висловив припущення щодо формування території Третьяка внаслідок «збільшення населення та розширення його території» [Смолічев, 1928, с. 130].

Найбільшу увагу П.І. Смолічев приділив пам'яткам давньоруської архітектури — Спаському та Борисоглібському соборам. Водночас він наголосив на необхідності встановлення місцезнаходження Михайлівської та Благовіщенської церков. Натоді більшість дослідників пов'язувала розкопані Т.В. Кибальчишем, Д.Я. Самоквасовим, П.С. Кармалеем та М.А. Сахновським рештки кам'яної споруди з Михайлівською церквою. Натомість П.І. Смолічев наполягав на тому, що «підмурки, що існують в садибі кол. повітового земства, є останки церкви Благовіщення» [Смолічев, 1928, с. 136—139]. Це повністю відповідає висновкам,

яких дійшов Б.О. Рібаков у процесі розкопок 1946—1947 рр. [Рібаков, 1949, с. 89—90].

П.І. Смолічев підтримав думку Ф.Ф. Горностаєва про час спорудження П'ятницької церкви наприкінці XII ст. або на початку XIII ст. Крім того, він, на підставі досліджень І.В. Моргилевського, Успенський собор Єлецького монастиря датував XII ст., а Іллінську церкву визнав пам'яткою XI ст. [Смолічев, 1928, с. 142—144]. Зазначимо, що П.І. Смолічев згадав про рятівні археологічні розкопки С.Г. Баран-Бутовича влітку 1924 р. на території колишнього Передгороддя, в історичному центрі Чернігова на розі вулиць Шосейної та Богоявленської (сучасні вул. Шевченка та проспект Миру), під час яких було виявлено три поховання у цегляних саркофагах, вкритих шиферними плитами [НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, оп. 1, спр. 40/2, арк. 1]. Він вважав, що на цьому місці «існувала церква, на цвинтарі якої й були ці могили або — це взагалі міське кладовище» [НА ІА НАНУ, ф. 6, оп. 1, спр. 9, арк. 42].

П.І. Смолічев все ж таки змінив місце роботи — скоріше за все, не з власної волі. У серпні 1931 р. його було призначено на посаду завідувача сектора послідовної зміни культур Державного музею Дніпробуду. Свої повноваження завідувача археологічного відділу ЧДМ він передав завідувачу історичного відділу С.Г. Баран-Бутовичу [НА ІА НАНУ, ф. 6, оп. 1, спр. 17; Арендар, 1996, с. 48].

До узагальнюючих праць з історії Чернігова по праву можна віднести підготовлену С.Г. Баран-Бутовичем брошуру «Чернігів як об'єкт історично-краєзнавчих екскурсій» (1931 р.). Скоріше за все вона, була підготовлена для тих, хто мав би проводити екскурсії по території заснованого нещодавно Чернігівського державного заповідника. С.Г. Баран-Бутович, характеризуючи топографію Чернігова та його муровану архітектуру, детальніше зупиняється, ніж це було в роботі П.І. Смолічева, на пам'ятках «малярства великокнязівської доби» — фресковому живопису Спаського та Успенського соборів.

Як археолог С.Г. Баран-Бутович досліджував пам'ятки різних епох. Так, влітку 1931 р. він розкопав землянку «великокнязівських часів» на околиці Чернігова — Бобровиці. В особистому фонді С.Г. Баран-Бутовича в ДАЧО зберігається замальовка житла XI—XIII ст., яке знаходилося «на 100 метрів від Лукової площі, що прилягає до кручі, з боку Бобровиці» [ДАЧО, Ф. Р—3011, оп. 1, спр. 63, арк. 14; ДАЧО, ф. Р—3011, оп. 1, спр. 68, арк. 1].

С.Г. Баран-Бутович скаржився, що майже півроку в археологічному відділі ЧДМ не було жодного співробітника [ДАЧО, ф. Р—3011, оп. 1, спр. 30, арк. 9]. Поява у 1934 р. у складі музею О.О. Попка у перспективі могла виправити ситуацію. Він брав участь у роботах Поліської археологічної експедиції ПМК УРСР

у 1936—1939 рр., Деснянської експедиції М.В. Воеводського і разом з Б.О. Рибаківим досліджував роменські культурні шари на Пушкарівському городищі у 1939 р., але самостійних розвідок та розкопок на території області у довоєнний період не проводив.

До ЧДМ надходили також виявлені під час земляних робіт окремі знахідки та скарби. Особливий інтерес становив скарб ювелірних прикрас з с. Гуштин. У науковій літературі зазначалось, що він був знайдений на початку 30-х рр. ХХ ст. «біля одного з курганів» або «в районі курганної групи» [Корзухина, 1854, с. 86; Черненко, 1996, с. 77]. Під час проведення розвідкових робіт на території Гуштинського городища у 1988 р., шляхом опитування місцевих мешканців, автором цієї статті було встановлено точне місце знахідки — за 300 м на південний-схід від давньоруського городища [Коваленко, Марченко, 1991, с. 48].

Як і раніше, до музею регулярно передавав свої знахідки мешканець с. Гориця Ф.Г. Любенко. У 1928 р. М.Г. Вайнштейн звернувся до Наркомосвіти УРСР з проханням відзначити його грошовою премією, але натомість у місцевій газеті була надрукована подяку, «зазначивши характеристику та цінність речей. Це було б доцільно в справі популяризації ідеї охорони пам'яток між громадянами», а також «видати селянину Любенку окремо <...> подяку» [ЦДА-ВО України, ф. 166, оп. 6, спр. 2740, арк. 4—5].

Отже, наведені факти археологічної діяльності співробітників ЧДМ по вивченню давньоруських старожитностей протягом 20—30-х рр. ХХ ст. дають можливість виділити кілька етапів їх дослідження. Перший, найбільш плідний, з 1923 по 1928 рр., на якому активно працювали П.І. Смолічев, В.А. Шугаєвський, М.Г. Вайнштейн, С.Г. Баран-Бутович, Т.М. Головинська характеризується розгортанням систематичних археологічних досліджень на терені Чернігівщини шляхом створення археологічної експедиції ЧДМ. Другий етап охоплює 1931—1939 рр., і пов'язаний з епізодичними роботами С.Г. Баран-Бутовича та О.О. Попка у складі інших археологічних експедицій.

На жаль, внаслідок політичних репресій у 30-х рр. ХХ ст., значною мірою спрямованих проти представників наукової та творчої інтелігенції, науковий осередок Чернігівського державного музею було знекровлено і студіювання давньоруської історико-культурної спадщини краю фактично згорнуто.

Арендар Г. Чернігівський історичний музей у 20—90-і роки / Г. Арендар, С. Лихачова // Родовід. — К., 1996. — № 14. — С. 45—53.

Бліфельд Д.І. Деснянська археологічна експедиція 1949 р. / Д. І. Бліфельд // Археологічні пам'ятки УРСР. — К., 1955. — Т. V. — С. 16—21. ДАЧО, ф. Р—593, оп. 1, спр. 1516, 124 арк. (Черновые доклады и отчеты по отделам и секциям

Губнадзора, Комитету охорони пам'яток старини и искусств).

ДАЧО, ф. Р—3011, оп. 1, спр. 30, 17 арк. (Переписка проф. Баран-Бутовича С. Г. с ЦК союза политпросветработников по обвинению его в буржуазном национализме при построении экспозиции в Черниговском государственном историческом музее).

ДАЧО, ф. Р—3011, оп. 1, спр. 63, 14 арк. (Зарисовка остатков жилища-землянки смерда (крестьянина) XI—XIII ст. на Бобровице).

ДАЧО, ф. Р—3011, оп. 1, спр. 68, 12 арк. (Материалы научного обследования костей мамонта, найденного в окрестностях г. Чернигова, и чертеж-схема археологических раскопок на Бобровице).

Коваленко В.П. Гуштинское городище близ Чернигова / В. П. Коваленко, В. Н. Марченко // Археология и история Юго-Востока Руси. — Курск, 1991. — С. 46—48.

Корзухина Г.Ф. Русские клады IX—XIII вв. / Г. Ф. Корзухина. — М.—Л., 1954. — 123 с.

Курінний П. Історія археологічного знання про Україну / П. Курінний. — Полтава, 1994. — 140 с. НА ІА НАНУ, ф. 3, оп. 1, спр. 86, 2 арк. (Лист П. І. Смолічева до С. С. Гамченка).

НА ІА НАНУ, ф. 6, оп. 1, спр. 9, 43 арк. (Старий Чернігів та його околиці за часів великокнязівських, 14 лютого 1925 р., 43 арк.).

НА ІА НАНУ, ф. 6, оп. 1, спр. 17, 1 арк. (Акт передачі археологічного відділу Чернігівського державного музею).

НА ІА НАНУ, ф. 6, оп. 1, спр. 23 б, 47 арк. (Щоденник розкопок у с. Шестовиці на Чернігівщині на городищі «Коровель»).

НА ІА НАНУ, ф. 6, оп. 1, спр. 24, 90 арк. (Дневник раскопок северянских курганов в с. Шестовице, Черниговского округа, произведенных по поручению Черниговского государственного музея П. И. Смолічевым летом 1925 г.).

НА ІА НАНУ, ф. 6, оп. 1, спр. 25, 70 арк. (Щоденник розкопів сіверянських могил в с. Шестовиці, Чернігівської округи, переведених за дорученням Чернігівського державного музею П. І. Смолічевим влітку 1925 р.).

НА ІА НАНУ, ф. 6, оп. 1, спр. 29, 7 арк. (Розкопки сіверянських могил в с. Шестовиці на Чернігівщині влітку 1925 р.).

НА ІА НАНУ, ф. 6, оп. 1, спр. 40, 33 арк. (Могили біля с. Шестовиці на Чернігівщині).

НА ІА НАНУ, ф. 6, оп. 1, спр. 43, 2 арк. (Лист П. І. Смолічева до П. П. Курінного).

НА ІА НАНУ, ф. 6, оп. 1, спр. 83, 4 арк. (Раскопки по Днепру и Десне в 1925—1928 гг. (Доклад в Государственной академии истории материальной культуры, Ленинград)).

НА ІА НАНУ, ф. 6, оп. 1, спр. 85, 12 арк. (Чернігівський державний музей. Реєстраційна картка для позамузейних пам'яток).

НА ІА НАНУ, ф. 6, оп. 1, спр. 103, 16 арк. (Копії листів Дніпропетровського краевого інспектора охорони пам'яток культури П. Козара до Головнаки Наркомосу з приводу археологічних робіт на Дніпробуді).

НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, оп. 1, спр. 34, 21 арк. (Листування з установами та з окремими археологами з приводу видачі їм Відкритих листів на право переведення археологічних розкопок на території УРСР).

НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, оп. 1, спр. 38, 355 арк. (Стан пам'яток культури. Листування в справах

охорони пам'яток культури, археологічних та історичних знахідок, розкопок та ін.)

НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, оп. 1, спр. 40, 50 арк. (Реставраційні роботи в Чернігові (Спаський собор, Єлецька церква, Іллінська церква), 10 червня 1925 р. — 10 березня 1930 р.).

НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, оп. 1, спр. 40/2, 4 арк. (Зповідомлення ВУАК Комісії по дослідженню пам'яток матеріальної культури Чернігівського інституту краєзнавства при Губвиконкомі, 29 липня 1924 р.)

НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, оп. 1, спр. 46/24, 12 арк. (Чернігівський музей. В справі археологічних розкопок та список наукових співробітників музеїв Чернігівщини, 4 квітня 1925 р.).

НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, оп. 1, спр. 64, 72 арк. (Листування з ВУАН, з музеями та з окремими особами в справах дозволу на розкопки, штатів ВУАК, коштів ВУАК, протоколи засідань ВУАК та ін.).

Рыбаков Б.А. Древности Чернигова / Б.А. Рыбаков // Материалы и исследования по археологии СССР. — № 11. — М.—Л., 1949. — С. 7—99.

Смолічев П.І. Розкопки сіверянських могил в с. Шестовиці, на Чернігівщині улітку 1925 року / П. І. Смолічев // Україна. — 1926. — Кн. 1. — С. 179—180.

Смолічев П. Чернігів та його околиці за часів великокнязівських / П. Смолічев // Чернігів та Північне Лівобережжя. — К., 1928. — С. 118—146.

Ткаченко В.В. Історичне краєзнавство: Чернігово-Сіверщина у перше пожовтневе двадцятиріччя / В. В. Ткаченко. — К.: Знання, 2007. — 215 с.

Черненко О.Є. Давньоруські скарби Чернігівського музею / О. Є. Черненко // Родовід. — 1996. — Число 2 (14). — С. 75—77.

ЦДАВО України, ф. 166, оп. 5, спр. 729, 829 арк. (Звіти Волинського, Всеукраїнських ім. Артема, Шевченка, Полтавського, Харківського, Чернігівського державних музеїв та Катеринославської, Одеської публічних бібліотек про їх роботу за 1924/1925 рр. і матеріали до них.).

ЦДАВО України, ф. 166, оп. 6, спр. 2740, 10 арк. (Листування з Чернігівським державним музеєм про його роботу, 24 жовтня 1927 р. — 20 серпня 1930 р.)

ЦДАВО України, ф. 166, оп. 6, спр. 3462, 125 арк. (Листування з Чернігівським державним музеєм

про його штат, особистий склад та виплату зарплати співробітникам).

ЦДАВО України, ф. 166, оп. 6, спр. 7660, 463 арк. (Матеріали про організацію і проведення науково-археологічних розкопок на території України та охорону пам'яток старовини).

Л. В. Я с н о в с к а я

ИССЛЕДОВАНИЯ ДРЕВНЕРУССКИХ
ДРЕВНОСТЕЙ ЧЕРНИГОВЩИНЫ
СОТРУДНИКАМИ ЧЕРНИГОВСКОГО
ГОСУДАРСТВЕННОГО МУЗЕЯ
В 20—30-е гг. XX в.

В статье рассматриваются результаты археологических исследований памятников IX—XIII вв. на территории Черниговщины сотрудниками Черниговского государственного музея. Сделана попытка проследить историю их изучения, напомнить фамилии незаслуженно забытых исследователей, выяснить их вклад в изучение древнерусского историко-культурного наследия и исторических событий в регионе.

L. Y a s n o v s k a

THE STUDY OF OLD RUSSIAN
ANTIQUITIES FROM CHERNIHIV
REGION BY CHERNIHIV STATE
MUSEUM IN 20 — 30s
OF XX CENTURY

The paper covers the results of archaeological researches on sites dated IX—XIII cent. This studies have been held on the territory of Chernihiv Oblast by Chernihiv state museum. Paper submits the history of study, open the names of forgotten researchers and shows their contribution to the reconstruction of historical events in the region.